

BEPALENDE FAKTORE MET BETREKKING TOT DIE VOORKOMS VAN SPORT EN SPELE IN DIE KONSENTRASIEKAMPE TYDENS DIE ANGLO-BOEREOORLOG, 1899-1902

Floris J.G. VAN DER MERWE

*Departement Sportwetenskap, Universiteit Stellenbosch, Stellenbosch,
Republiek van Suid-Afrika*

ABSTRACT

This investigation is derived from an earlier project that dealt with sport and games in the prisoner-of-war camps during the Anglo-Boer War. Against all expectations, the findings revealed that the “Burghers” in the concentration camps did amuse themselves with a variety of sports and games, like football, track and field athletics (called ‘Sports’ in those days), cricket, tennis, swimming, marbles, croquet, quoits, drilling and physical exercises, and other rural or indigenous games. In this article the focus is on external factors that either hindered or made these activities possible. Hindering factors include the trying camp-life (boredom, lack of space, subjection to extreme cold and heat, and the conscientious of some inhabitants, etc.), while the factors that promoted sport and games were the camp school system, the British authorities and camp superintendents, and British imperialism. The camp school system was used to submit the Boer children to British influence, of which their sporting culture was predominant. The British government and the camp authorities also promoted sport by providing funds and sports equipment.

Key words: Anglo-Boer War; South African War; Concentration camps; Sport; Games; British imperialism.

INLEIDING

Tydens die Anglo-Boereoorlog is talle Britse ondersteuners en onderdane, wat vroeg in die oorlog uit die twee Boererepublieke na die aangrensende kolonies gevlug het, in spesiale kampe gehuisves en dit was hierdie kampe wat as vlugtelingkampe (“refugee camps”) bekend gestaan het (Malan, 1999: 311). Die eerste dergelike kamp is op 31 Julie 1900 te Mafeking opgerig (Cloete, 2000: 175).

Die berugte konsentrasiekamp-beleid het egter eers op 22 September 1900 gestalte gekry toe maj.-genl. J.G. Maxwell, as militêre goewerneur van die “Transvaal Colony”, aangekondig het dat kampe vir die burgers wat vrywillig oorgegee het, by Pretoria en Bloemfontein opgerig is. Lord Roberts het sy stempel hierop afgedruk toe hy op 27 September die bevel aan genls. A. Hunter, L. Rundle en Bruce Hamilton uitgereik het om alle voorrade in die Vrystaat te konfiskeer en die burgers in te lig dat indien hulle die guerilla-oorlogvoering sou voortsit, hulle en hul families uitgehonger sou word (Cloete, 2000: 189-190).

Lord Roberts, maar veral sy opvolger, genl.-maj. Lord Horatio Kitchener (sedert einde November 1900), het tot die uiterste gegaan om die twee Boererepublieke onder Britse beheer te bring. Sy proklamasie vir die konsentrasiekampe en afbrandbeleid is op 20 en 21 Desember

1900 uitgereik (Roodt, 1990: 15, 18, 19). Dit was vanaf hierdie tydstip dat plase afgebrand en oeste vernietig is. Cloete (2000: 191, 197, 202) lys chronologies die statistiek met betrekking tot geboue vernietig en kampe gestig. So byvoorbeeld noem hy dat 99 geboue op Sondag 30 September 1900 vernietig is, 'n dag later, nog 189 geboue, en 'n maand later, op 30 November, nog 226 geboue.

Agterna beskou blyk dit dat die Britse owerhede nie dadelik die omvang van die uitwerking van hul afbrandbeleid voorsien het nie. Soos die beleid toenemend toegepas is, het al hoe meer vroue en kinders (wit en swart) hulle sonder heencome bevind. Hierdie mense is na "points of concentration", oftewel, konsentrasiekampe, weggevoer. Op hierdie wyse sou hulle nie enige vorm van hulp aan die Boere in die veld kon verleen nie (Malan, 1999: 312-313).

Die konsep van konsentrasiekampe is slegs enkele jare ouer as die Anglo-Boereoorlog en word aan genl. Valeriano Weyler van Spanje gekoppel. Genl. Weyler het in Kuba militêre diens gedoen toe die 1896-rebellie in volle swang was. Hy is as goewerneur aangewys met volle magtiging om die opstand te onderdruk, die politieke orde te herskep en die suikerbedryf weer tot volle produksie te herstel. Aanvanklik was Weyler gefrustreerd met die opstandelinge se guerrilla-taktiek, wat bestaan het uit tref-en-trap-taktiek, lewe van die land, en samesmelting met die burgerlikes. Hy het tot die besef gekom dat ten einde Kuba vir Spanje terug te wen, hy die rebelle van die burgerlikes moes skei. Om dit te kon doen het hy meer as 300 000 van hulle in "reconcentration camps" geplaas. Bykans 30% van hulle het van hongers, swak higiëne en gebrek aan medisyne gesterf (General Valeriano Weyler, 2004a & 2004b).

In Suid-Afrika het die konsentrasiekampe die Afrikanervolk 'n groot knou toegedien. Daar sou vandag nagenoeg 600 000 meer Afrikaners kon gewees het as dit nie vir al die sterftes in die kampe was nie. Van die 118 000 Boeremense wat in die kampe was, is byna 28 000 oorlede. Hiervan was 22 074 kinders, 4 182 vroue en sowat 'n anderhalf duisend mans (meestal bejaardes). 'n Hele geslag Afrikaners is so uitgewis. Die aantal swart kinders wat in die kampe omgekom het, is nog nie bereken nie. Daar word beraam dat sowat 43 000 swartes in kampe gestop is en minstens 14 154 van hulle gesterf het (Anon., 2002: 98).

DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die oorhoofse ondersoek vloei uit 'n afgehandelde navorsingsprojek wat oor sport en spele in die Boerekrygsgevangenekampe tydens die Anglo-Boereoorlog gehandel het (Van der Merwe, 1992). Die bevindings hiervan is, onder andere, in die Universiteit Stellenbosch se *Annale* (Van der Merwe, 1995/1) gepubliseer.

Sekondêre bronne oor die konsentrasiekampe tydens die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) dek gewoonlik aspekte soos watervoorsiening, wasgeriewe, brandhout, oorbevolking, ontberinge in die kamp, beddens en beddegoed, sanitêre reëlings, kleding van die kampinwoners, voedsel, hospitaal, sterftes a.g.v. siektes, kerkhof, tragiese gebeure in die kamp, ontsnappings, kerklike lewe, onderwysvoorsiening ens., maar nooit sport en spele nie. Die waarde van die ondersoek lê daarin dat die belangstelling in die geskiedenis rondom die Anglo-Boereoorlog nog geensins afgeneem het nie. Dit is 'n historiese onderwerp waaroor die meeste gepubliseer is in Suid-Afrika (Cuthbertson *et al.*, 2002: ix). Tot dusver was die sport- en spelkultuur van die konsentrasiekampe egter nog 'n braak veld.

Die oorhoofse doel van die ondersoek was om vas te stel of sport en spele wel 'n kardinale rol in die lewens van die kampinwoners gespeel het. Die ondersoek het die volgende vrae gestel:

- 1) Watter behoefte aan fisieke aktiwiteit het die kampinwoners in daardie omstandighede gehad?
- 2) Op watter maniere het die militêre owerhede sport en spele in die kampe beïnvloed?
- 3) Aan watter aktiwiteite is deelgeneem?
- 4) Van watter kulturele en maatskaplike belang was hierdie aktiwiteite vir die kampinwoners?

Die studie was dus hoofsaaklik toegespits op die fisieke aktiwiteite van die inwoners van die wit en swart kampe wat nie net die geskiedenis rondom een van die ingrypendste gebeurtenisse in die Suid-Afrikaanse verlede kan verryk nie, maar ook 'n waardevolle bydrae tot Suid-Afrikaanse sport- en kultuurgeskiedenis lewer. Hierdie artikel handel oor 'n gedeelte van die oorhoofse ondersoek en fokus net op die eksterne faktore wat 'n rol in die voorkoms van sport- en spele gespeel het.

METODOLOGIE

As 'n sporthistoriese studie is die histories-wetenskaplike metode van navorsing gevolg. Om die verlede so akkuraat en getrou moontlik te rekonstrueer en te ontleed, is voorkeur aan primêre bronne rakende die onderwerp gegee. Sekondêre bronne het bloot as riglyn vir verdere opvolgwerk gedien.

Ten einde die beskikbare primêre bronne op te spoor, is gepoog om inligting by al die moontlike bewaarplekke te ontsluit. Net die Natalse Argiefbewaarplek is nie besoek nie, omdat 'n rekenaarssoektog getoon het dat daar geen tersaaklike bronne opgesluit lê nie. Voorbeelde van hierdie bewaarplekke is die Oorlogsmuseum van die Boere-republieke in Bloemfontein, die Staatsargiewe in Kaapstad, Bloemfontein en Pretoria, die Kultuurhistoriese museums in Kaapstad, Pretoria en Johannesburg, die Nasionale biblioteke in Pretoria en Kaapstad, asook die SA Nasionale Museum vir Krygsgeskiedenis en die Harold Strange-biblioteek vir Afrika-studies (albei in Johannesburg). Die Africana-kamer in die JS Gericke-biblioteek is gebruik om die meeste sekondêre bronne oor die onderwerp te raadpleeg.

Die primêre bronne wat in hierdie bewaarplekke lê, is hoofsaaklik dagboeke en briewe, foto's, memoires en ander kontemporêre publikasies, soos kampsuperintendente se maandelikse verslae. Regeringsverslae (die sogenaamde "Blou Boeke") bevat ook waardevolle inligting ten opsigte van kampaktiwiteite. Nog 'n primêre bron is enkele dagblaaie van dorpe wat konsentrasiekampe gehuisves het. Hierdie tersaaklike mikrofilms is in die Nasionale Biblioteek Kaapstad geraadpleeg ten einde enige verslaggewing van sportbedrywighede te dek. Navraag by die Imperial War Museum en Army Museum in Londen het aan die lig gebring dat hulle geen tersaaklike inligting besit nie.

'n Beperking in hierdie ondersoek is die groot tydsverloop sedert die oorlog wat mondelinge onderhoude met ooggetuies onmoontlik maak. Baie herinneringe van vroue is opgeteken, maar hulle konsentreer meestal net op die swaarkry en ellende en beskryf niks van die kinders se tydverdrywe nie. Die enkele herinneringe van mans/seuns uit die kampe, het daarenteen waardevolle brokkies sportgeskiedenis bevat. Nog 'n beperking kan die subjektiwiteit tussen

pro-Boere en pro-Britse bronne wees. Die volgende berig uit die *Cape Times* kan as voorbeeld dien: “The reports also conclusively proved that the mortality in the camps was largely due to the ignorance, prejudices, and habits of the inmates” (1901: 7). Die koerant ignoreer dus die swak sanitêre geriewe, gebrek aan seep, vars groente, vars melk ens. wat net so ’n groot faktor was.

Een van die waardevolste bronne in hierdie ondersoek was die maandelikse kampverslae. Die Transvaalse Argiefbewaarplek was ’n groot bron van inligting hiervan. Ongelukkig het die Vrystaatse Argiefbewaarplek nie naasteby soveel opgelewer nie. Volgens Elria Wessels (2003) van die Oorlogsmuseum in Bloemfontein bestaan daar nie sulke deeglike maandverslae vir die Vrystaat soos vir die Transvaal nie. Daarbenewens is daar in 1910 ongeveer 60 houters met rekords van konsentrasiekampe op bevel van ene kapt. Bourne vernietig (TAB, A2030/69). Verrassend het die Transvaalse Argiefbewaarplek se rekords rakende kamptoerusting (gelys volgens kampe) geen melding van spel- of sporttoerusting gemaak nie (TAB, DBC 30).

BEVINDINGS

Die kampinwoners het teen die verwagting in tog aan fisieke ontspanning, waaronder veral sport en spele, deelgeneem. Voetbal (rugby en sokker), atletiek, krieket, tennis, swem, albasterspeel, dril- en liggaamsoefeninge, kroukie, ringgooi en ander kleinspele is gevind. ’n Verskeidenheid faktore het tot die voorkoms en gewildheid daarvan bygedra of dit beperk. Vervolgens ’n bespreking van die eksterne faktore wat ’n rol in die sport- en spelkultuur in die kampe gespeel het.

Beproewende kampelewe

Die kampowerhede het verskeie pligte onder die inwoners verdeel. So byvoorbeeld moes van die groter kinders in die kampe [o.a.] die tente aan die kant maak en skoon hou, hulle moes ook help klere was, vuurmaakgoed versamel, kos kook, water aandra, rantsoene gaan haal, en die klein kindertjies oppas (Symington: 1943: 4). Algemene toestande was aanvanklik uiters haglik, totdat Emily Hobhouse dit onder die buitewêreld se aandag gebring het. Toé eers het toestande gaandeweg verbeter.

Dat dit swaarkry-tye was, is gewis. J.P. Venter onthou uit die Vryburg-kamp die volgende: “Die klere wat ons gedra het was oud en verslete. Ek het ’n rooi flennie hemp wat tot op my knieë gehang het, gedra. Ek het net soos baie ander kinders nie ’n broek gehad nie. Ons seuntjies en dogtertjies is nie toegelaat om saam te speel nie. Dit was miskien oor die toestand van ons klere” (Van Schoor & Coetzee, 1982: 46). Dit wil voorkom asof die lewe in die kampe ook maar uiters vervelig was. Ten opsigte van die kamp by Johannesburg het een inwoner die volgende klage kwytgeraak: “De dagen gingen dus vreeselijk eentonig voorbij, voor ons zoowel als voor de kinderen, die geen stukje speelgoed hadden en niets om hun geest bezig te houden” (Vis, 1902: 108).

Emily Hobhouse het dit op 17 Februarie 1901, na haar besoek aan die Bloemfontein-kamp, beaam: “The mothers cannot bear to see their girls, month after month, idle in these camps. The life seems to be very demoralizing owing to its purposelessness” (Hobhouse, 1901: 7); en “The camp life is felt to be purposeless and demoralizing. ... There have been a few abortive

attempts at recreation here and there, but most lack heart to enter into them. Something should be done in this direction” (Hobhouse, 1901: 14). Ook in Irene het die kampelewe geen opwinding opgelewer nie, totdat die kampowerhede in Oktober 1901 ’n keuse van sport en spele aan die inwoners bekend gestel het (Van Rensburg, 1980: 49). “Kitty” Heyns herinner haar dat hulle nie eintlik tydverdrywe gehad het nie, want hulle was maar “voltyds besig met kosmaak, skoonmaak en die versorging van siekes. Verder het die materiaal ook ontbreek om iets van te maak” (OM, 3924/2: 4).

In sy verslag vir Maart 1902 het Lt. R.W. Henderson as kampinspekteur geskryf dat ’n verskeidenheid vorms van rekreasie (soos voetbal, krieket en kroukie) aan die inwoners van die Vereeniging-kamp verskaf is, maar met die uitsondering van kroukie was daar nie veel entoesiasme vir enige ander spel nie (TAB, DBC/12, General report for March 1902: 7). Dit blyk dat die Boere self van die blaam moet dra. In sy verslag oor die kampe van die Oranjerivierkolonie, het Tho. Whiteside Hime as mediese inspekteur op 10 Januarie 1902 geskryf dat die mans se gedrag in die kampe as uiters lui beskryf word (Raath, 1999: 206). ’n Mens wil graag hiervan aflei dat sy mening net die volwasse mans geraak het en dat die kinders steeds graag gespeel het.

Die lewensomstandighede in die kampe het ook ’n beperkende invloed op die spel- en sportkultuur gehad. Beknopte toestande was aan die orde van die dag. So byvoorbeeld was akkommodasie in die Springfontein-kamp maar skraps. Daar was op een tydstip 2 300 siele (ongeveer een man vir elke agt vroue en kinders) in die kamp wat ontwerp was vir 500 mense. Volgens A.W.C. Louw (mev.) was dit ’n marteling vir die kinders, wat aan die vrye natuur gewoond was, om in klein bedompige tente saamgegooi te wees (Raath & Louw, 1991: 23, 98-99).

Uiterste hitte en koue moes ook ’n groot rol gespeel het. In Norvalspont was dit byvoorbeeld op 10 Februarie 1901 tussen 42° en 44° Celsius (of 108°-110° Fahrenheit) in die Bell-tente (Hobhouse, 1901: 6). Henrietta Armstrong het op Saterdag 1 Junie 1901 in die Irene-kamp in haar dagboek geskryf dat dit bitter koud was... “Not a day for a dog to be out. We got an invitation from the military to sports that they had this afternoon, but none of us went. We can use our time better than going to sport” (Van Rensburg, 1980: 95).

Swak higiëne het natuurlik ook in baie kampe sy tol geëis. Daarom het die Direkteur van Kampe in ’n omsendskrywe (nr. 73 van 28 Augustus 1901) die reël aangekondig dat die kinders nie in die nabyheid van latrines en urinale moes speel nie. ’n Geskikte speelterrein moes, indien moontlik, in elke kamp vir hulle gevind word. Kinders van beide geslagte moes aangemoedig word om aan sport en gesonde vermaak deel te neem (Cd. 819, 1901: 318; Cd. 853, 1901: 11).

Die geestelike ingesteldheid van die kampinwoners was nog ’n bepalende faktor. Volgens M.E. Kilian (gebore Stolz) het haar kinders haar al baie gevra wat hulle as kinders in die kampe gespeel het: “Wat kon ek antwoord. Ons was net bang. As my moeder ons gestuur het, het ons so gou moontlik gemaak en weer by haar kom sit” (Van Schoor & Coetzee, 1982: 15). Vanuit die diepgelowige geleedere was daar soms klagtes oor sekere vryetydsbestedings. So byvoorbeeld was daar op ’n kerksraadvergadering op 10 Februarie 1902 in die Springfontein-kamp ’n broer W. Smith wat beswaar aangeteken het oor enkele jong kerkklidmate wat aan danse en kaartspele deelgeneem het. Tog was daar weer die “eerwaarde student”, J.[N.]

Geldenhuis wat hom daarvoor beywer het om sport in die kamp op die been te bring (Raath & Louw, 1991: 134-135, 152).

Daar word tot die slotsom gekom dat dit moeilik is om algemene vergelykings oor die kampe te maak. Die onderlinge toestande is bepaal deur faktore soos onder andere die houding van die kampkommandant (superintendent), natuurlike omstandighede soos die aanwesigheid van water en brandhout, en die afstand van winkels of ander bewaarplekke van lewensmiddele (Raath, 1999: 51).

Terapeutiese waarde van sport en spele

'n Magdom literatuur skets die haglike oorlogsomstandighede en die lyding en hartseer wat die kampinwoners deurgemaak het. Tog was daar tyd vir ontspanning en het die kinders goed daarvan gebruik gemaak. Dit het die meeste inwoners in staat gestel om hul omstandighede beter te verwerk. 'n Positiewe houding van die kampowerhede (in die meeste gevalle) is hierdeur weerspieël (Roodt, 1990: 220).

Volgens 'n plaaslike dagblad het die klein kindertjies in die Kimberley-kamp spoedig die kamp as hul tuiste aanvaar en was dit “delightful to see them all romping about, playing at various games, and looking so happy and contented” (*Diamond Fields Advertiser*, 1902b: 5). In byvoorbeeld die Vredefortweg-kamp het die kinders gou by die nuwe lewe aangepas en lekker in die kaalgetrapte strate gespeel (Potchefstroom Museum, Vredefortweg: 1; Raath & Louw, 1992: 67). Die volgende aanhaling beaam die opkikkerende rol wat spele in die lewe van die kinders gespeel het: “Partykeer is dit lekker in die kamp as ek en my maats albaster, ghoengooi en blikaspaai speel, of as hulle vir ons koek gee as Kwien Viktorie verjaar al wil ons ma's hê ons moet dit nie vat nie” (Van Schoor & Coetzee, 1982: 51). Daar moet egter 'n onderskeid getref word tussen die kinders en die volwassenes. Dit blyk duidelik dat die kinders gou tuis was in die kampe, maar dat die ouer mense aan erge spanning en droefheid gelei het (*Volksblad*, 1999: 10).

'n Oud-kampinwoner herinner hom dat die jonger kinders in Aliwal-Noord in hul eie klein wêreldjie gelewe het en dat die ontsettende smart rondom hulle hul oënskynlik verbygegaan het. Die gesonde kinders het kommerloos oral speletjies gespeel – “talle kere sonder die maatjie wat gister nog saam met hulle ringspeletjies gespeel en liedjies gesing het” (Nel, 1987: 65, 87). Daar word beraam dat 27 927 blanke mans, vroue en kinders in die konsentrasiekampe gesterf het. Wat egter meer onrusbarend is, is dat 79% (22 074) hiervan kinders onder 16 jaar was (Pretorius, 2001: 21). Dit moes dus op 'n gereelde basis gebeur het dat die speelkringe deur sterftes uitgedun is.

Die skole het natuurlik ook 'n groot terapeutiese rol gespeel. Navorsing toon dat die kampskele inderdaad “een van die min ligstrale in die konsentrasiekampe vir wittes” was (Zietsman, 2001: 87). Omdat die kampelewe so beknop en eentonig was, het die skole 'n belangrike uitkoms gebied om daardie ledige ure te vul (Krugell, 1988: 101). Krugell som dit soos volg op: “Die dae is veral gekenmerk deur 'n dodelike eentonigheid aangesien daar so min afwisseling in die daaglikse aktiwiteit was” en “Meneer Fairhurst het veral ook aandag geskenk aan die ontspanning van leerlinge” (1988: 185).

Nog 'n terapeutiese aspek van die kampe was dat baie mense verskuilde talente in die kampe ontdek het. In Merebank (en ander kampe) het hulle kunstige kleibeeldjies gemaak. Dit het vorms van onder andere honde, hoenders, potte en bakkies aangeneem. Sulke ontspanning was broodnodig vir die siel van die vrouens wat in die konsentrasiekampe vasgevang was en nie so lustig soos die kinders aan speletjies kon deelneem nie (Marais, 1999: 96-97).

Dat fisieke aktiwiteit 'n positiewe rol in die kinders se gesondheid kon speel, is ook raakgesien. Die mediese offisier, H. Scot Russell, het in November 1901 in sy verslag oor die Klerksdorp-kamp geskryf dat in die lig van die ontbering, siektes en onhigiëniese toestande, die kinders 'n rasonale opvoeding in liggaam sowel as gees moes ontvang (TAB, DBC/14, General report for November 1901). Daar moes gehoor aan gegee gewees het, want in April 1902 het die superintendent in sy April-verslag geskryf dat "Lawn tennis, croquet, cricket, football, skipping and other games, are daily indulged in, in the Camp. In fact it is a pleasure to see the people enjoying themselves as they now do, there being a healthy and happy feeling in the camp" (TAB, DBC/12, General report for April 1902).

Rol van die owerhede

Die Britse regering het by spesiale geleenthede, soos met die kroning van koning Edward VII, geld beskikbaar gestel vir feestelikhede - wat sport ingesluit het (VAB, A.445). Met feestye, soos Kersfees (en in hierdie geval 1901), is die superintendente van al die kampe gemagtig om koste aan te gaan om die feestyd op te vrolik. Sport, kersbome en allerlei vermaak sou hieronder resorteer (Hobhouse, 1923: 194).

Nie net geld nie, maar ook toerusting vir die beoefening van sport en spele is deur die Britse regering verskaf. So byvoorbeeld is dit uit Emile Hobhouse se werke bekend dat hulle tennis- en kriekettoerusting aan [onder andere] die Kimberley-kamp voorsien het (Hobhouse, 1923: 261). Daar is ook die geval waar J. Robinson (skoolhoof?) in die Johannesburg-kamp tusspringtoue, balle en ander speelapparaat aan die skoolkinders voorsien het ten einde skoolbesoek te verbeter (Symington, 1943: 28; Symington, 1944: 14, 28).

In Maart 1902 is gerapporteer dat daar op daardie tydstip in die Balmoral-kamp baie min rekreasie vir die algemene kamp beskikbaar was. Voetbal was weliswaar gewild en 'n paar inwoners het krieket gespeel. Afgesien hiervan was daar weinig aksie. Hokkie is darem in die vooruitsig gestel aangesien kapt. Ross Garner, die kampsuperintendent, 'n stel stokke aangeskaf het (TAB, DBC/12, General report for March 1902: 6).

Dit is nie net finansiële bystand wat hier ter sprake is nie, maar ook leidende inisiatief. Volgens die dagboek van Henrietta E.C. Armstrong het die kampelewe in Irene geen opwinding opgelewer nie, totdat die kampowerhede in Oktober 1901 'n keuse van sport en spele aan die inwoners bekend gestel het (Van Rensburg, 1980: 49). Hieruit wil 'n mens die afleiding maak dat die Boere (of ten minste die volwassenes) nie juis self inisiatief geneem het nie.

Die situasie in die kampe het baie van die kampsuperintendent afgehang. Sy persoonlikheid en bekwaamheid om die kamp doeltreffend te bestuur, het 'n groot rol in die inwoners se fisieke en emosionele toestand gespeel (Krugell, 1988: 44). 'n Superintendent wat aktief, vindingryk, opgewek en taktvol was, kon met sy persoonlikheid nuwe lewe in 'n kamp blaas (Raath, 1999:

214-215). Die volgende aanhaling uit H.C. van der Merwe se herinneringe uit die Mafeking-kamp staaf hierdie stelling:

Die arme kinders wat nog gesond was, wat my twee kinders ook onder behoort het, was so treurig en mismoedig toe hulle sien hoe word al hulle speelmaats grafwaarts gedra. Hulle wou nooit speel of gesels of lag [nie], hulle het net getreur van[dat] Cook die kampkommandant geword het, het als in die kamp verbeter. En die kinders was weer gesond en was vol vreugde en het baie gespeel en gesing, en daar is skole opgerig en al die kinders was in die skool. (TAB, A951: 10-11)

Met ander woorde, die gees wat in 'n kamp geheers het, het in groot mate met die omvang van fisieke ontspanning gekorreleer (Cuthertson *et al.*, 2002: 196-197).

Die meeste kampowerhede was deeglik bewus van die positiewe rol wat sport en spele in die kind se lewe kon speel en het dit daarom bevorder. Deelname aan onder andere krieket, voetbal en hokkie is aangemoedig en by feestelike geleenthede is sportdae (atletiek) georganiseer. In die Merebank-kamp het die superintendent selfs die inwoners toegelaat om hul troeteldiere (soos honde en papegaai) saam te bring (Wohlberg, 2000: 152).

Britse imperialisme

In die studie oor sport en spele in die Boerekrygsgevangenekampe tydens die Anglo-Boereoorlog is gevind dat die Boere, veral dié uit die platteland, oor geen of weinig sportkultuur beskik het (Van der Merwe, 1995/1: 89). Kapt. Robert Johnston, die superintendent van die Middelburg-kamp, het in Julie 1902 gerapporteer dat daar voetbal- en krieketvelde was, sowel as debatsverenigings en kore, maar dat “The former are not very much used, as the Dutch people do not care very much about games” (TAB, DBC/11, General report for July 1902). Hierdie is 'n bewys van die gebrekkige sportkultuur onder die landelike Afrikaners. Die kampe moes hier 'n beduidende rol gespeel het om die Britse kultuur te help vestig. Verla die kampskole moet in hierdie verband erkenning kry.

Allereers moet die konsentrasiekampskole in konteks beskou word van die Britse imperialisme in sy springgety en die feitlike obsessie van imperialisme in Brittanje en Suid-Afrika – met sir Alfred Milner aan die voorpunt – om die voortreflike Britse ras, Engelse taal en kultuur en Britse imperiale gebiede in Suid-Afrika te red en uit te bou. (Zietsman, 2001: 90)

In die krygsgevangenekampe sowel as die konsentrasiekampe het privaatskole spontaan ontstaan. Dit het die Britse owerhede op die gedagte gebring om oral in die kampe dergelyke skole te stig sodat die opvoeding/onderwys onder Britse kontrole kon geskied. Die skole “is in die lewe geroep om die Boerekinders te beïnvloed ten gunste van die Britse saak en standpunt” (Symington, 1943: 6, 9).

Die geesteskind van die kampskole was Edmund Beale Sargent. Hy was 'n oortuigde imperialis, gefassineer deur die Britse Ryk-gedagte en met feitlik 'n obsessie om sy eie klein deeltjie by te dra tot die uitbouing van die glorieryke Britse Ryk. Hy het in November 1900 in Kaapstad aangeland as waarnemende direkteur van onderwys van Transvaal en Oranjerivierkolonie. Hy het in Groenpunt met die kampskool wat die krygsgevangenes self

gestig het, kennis gemaak en dit het hom op die gedagte gebring om dieselfde op groot skaal in die konsentrasiekampe te loods. Hy het sy projek op 4 Februarie 1901 in die Norvalspont-kamp van stapel gestuur.

Sedert Norvalspont het die kampskele soos paddastoele verrys. In Mei 1901 was daar 'n totaal van 2 001 leerders in die Oranjerivier-gebied en teen Desember het dit tot 10 000 gegroei. In die Transvaalse kampskele het dit van 7 689 in November 1901 tot 12 046 in Januarie 1902 en 17 213 in Mei gegroei. Sir Alfred Milner het dit as 'n goue geleentheid gesien om die massa Boere-kindere Engels en die Britse ideale te leer. Daardeur kon hy verseker dat die grondslag vir die Anglisering van die opkomende geslag gelê word (Zietsman, 2001: 87-89). Volgens 'n pamflet in die Potchefstroomse museum was lord Milner se poging om die kindere in die kampskele te verengels, nie geslaagd nie. Die skole het die kindere slegs besig gehou (Potchefstroomse Museum, Die konsentrasiekampe). Heelwat ander bronne huldig die teendeel.

Die kampskele het die Anglisering-proses van die onderwys, en die land as 'n geheel, vergemaklik (Symington, 1944: 66). Volgens Hattingh verskil navorsers oor die mate van invloed wat die kampskele op die kindere gehad het. Sy slotsom is dat indien dit nie 'n verreikende invloed op die massa gehad het nie, dit wel 'n impak op genoeg individue moes gehad het om later in die na-oorlogse samelewing deur te werk (Hattingh, 1965: 139).

In sy studie oor die kampskele het Symington bevind dat:

Een van die groot doelstellings van die skole, naamlik om by die Boerekind 'n gevoel van lojaliteit aan en simpatie vir Engels en die Engelse kultuur te laat posvat, is ongetwyfeld tot 'n groot mate bereik. Die tyd wat in die Engels-georiënteerde skole deurgebring is veral onder invloed van die Engelse onderwyseresse kon nie anders as op baie leerlinge 'n blywende invloed ten gunste van die Engelse kultuurgoedere en taal na [te] laat nie. (Symington, 1943: 70)

Hierdie invloed is nog verder verhoog waar baie van daardie onderwysers(esse) saam met die kampkindere na die plase is om hulle werk daar voort te sit. (Symington, 1944: 66)

'n Argument vir die suksesvolle verengelsing van die kampleerders (in watter mate ook al), word gevind in al die verwysings na die Engelse aard van hul spele.

Dat die Boerekindere inderdaad deur al die Engels gefassineer is, blyk daaruit dat hulle hul speletjies in Engels begin speel het en dat groepspeletjies begelei is deur welbekende Engelse kleuter- en ander rympies en liedjies. Seuns en meisies het ook Engels met mekaar gepraat as hulle deelgeneem het aan sportsoorte soos krieket, voetbal, tennis en kroukie. (Zietsman, 2001: 106)

Kapt. A.G. Trollope het as hoofsuperintendent van die konsentrasiekampe in die Oranjerivierkolonie in sy verslag vir Desember 1901 geskryf: "Cricket, tennis, football and croquet are played in all camps and all are encouraged in British games, and the girls and boys invariably when playing speak English among themselves" (Cd. 936, 1902: 6).

In Volksrust het die kampsuperintendent, Geo. Max King, gerapporteer dat:

”...slowly but surely we are gaining their confidence, and as a result they are gradually becoming reconciled to British rule. After all that has been done for them it would be strange if it were otherwise, but in bringing their children together and submitting them to British influence in the school and in the playground at an impressionable age, we are sowing seed destined, I believe, to bear good fruit in after years, and they are fast losing the prejudices instilled into them by their parents.” (TAB, DBC/12, General report for March 1902: 4)

Die meeste kinders is “blywend ten gunste van die Britse ideale en kultuurgoedere beïnvloed” (Zietsman, 2001: 107). Die kampskole het inderdaad ’n groot rol gespeel in die opkoms van die Afrikaner in die twintigste-eeuse onderwys. Baie het ’n onderwysopvoeding ontvang wat hulle andersins nie beskore sou wees nie. Dit het hulle toegerus vir die nuwe toekoms wat buite die plattelandse lewe sou wag (TAB, DBC/12, General report for March 1902: 4) en dit geld ook vir sport.

SAMEVATTING

Alhoewel omstandighede in die kampe alles behalwe gunstig vir sportdeelname was, blyk dit dat daar wel enkele eksterne faktore was wat die voorkoms daarvan positief beïnvloed het. Aan die een kant was daar die beperkende faktore soos swaarkry, ledigheid, gebrek aan eie sportkultuur, beknopte lewensomstandighede, uiterste temperature en swak higiëne en aan die ander kant die positiewe invloed van die Britse regering, kampowerhede, kampskole, en die kinders se vermoë om vinnig by hul nuwe omstandighede aan te pas.

Nie net het diegene wat aan hierdie fisieke aktiwiteite deelgeneem het gesonde vermaak ervaar nie, maar het dit hulle ook in staat gestel om hul geestelike omstandighede beter te verwerk. Dit kan gesê word dat die bitterheid by die ouer mense nie sommer vervaag het nie. Dit was egter die jong kinders wat met meer vreugdevolle herinneringe uit die kampe gestap het (Thomson, 1904: 73) en dit was alles aan hul sport- en spelaktiwiteite te danke. Hier het die kampskole ’n groot rol gespeel en dit was veral die verengelsingsbeleid in die kampskole wat in groot mate die Britse sport- en spelkultuur onder die Boere-kindere tuisgebring het.

In die studie oor sport en spele in die krygsgevangenekampe is gevind dat die Boere, veral dié uit die platteland, oor geen of weinig sportkultuur beskik het. Diegene wat wel gesoute beoefenaars van hul sportsoorte was, het hulself spoedig in klubs en verenigings georganiseer en die onervare belangstellendes betrek. So het menige Boere uitblinkers in die een of ander vreemde (Britse)sport geword (Van der Merwe, 1995/1: 89). In mindere mate geld hierdie bevinding ook vir die konsentrasiekampinwoners.

Ten slotte is gevind dat daar nie so noukeuring rekord gehou is van die aktiwiteite in die swart kampe nie. Baie rekords het verlore geraak of is vernietig. Dat die toestande nog erger was as in die blanke kampe, is gewis (Anon., 1996: 2, 5, 7; Mongalo, 1996: 46). Die enkele verwysings na sport en spele wat wel gevind is, was die speel met draad en blikke (West, 2003), gladdepaalklim vir seuns en 220 tree-wedloop vir dogters by die “Kimberley Refugee Camp Sports” (VAB, A.445), ’n “native race” oor een myl op die atletiekprogram wat met koning Edward VII se verjaardag gepaardgegaan het (OM, 5413/1), en ’n aparte

atletiekprogram vir “coloured” kinders in Kimberley tydens die kroningsplegtigheid van bogenoemde koning (*Diamond Fields Advertiser*, 1902a: 5). Dan was daar ook enkele foto’s wat swart mense se betrokkenheid by sport en spele getoon het. In die *Graphic* is onder andere ’n foto van twee swart seuns wat boks en die onderskrif lui soos volg: “There is nothing the Zulu boys love better than to learn English games and sport” (1901: 385).

SUMMARY

Decisive factors influencing the occurrence of sports and games in the concentration camps during the Anglo-Boer War, 1899-1902

This investigation is derived from an earlier project that dealt with sport and games in the prisoner-of-war camps during the Anglo-Boer War. It was found against all expectations that the “Burghers” in the concentration camps did amuse themselves with quite a variety of sports and games, like football, track and field athletics (called ‘Sports’ in those days), cricket, tennis, swimming, marbles, croquet, quoits, drilling and physical exercises, and other rural or indigenous games.

This article focuses on the external factors that either hindered or made these activities possible. Among these factors were the trying camp-life, the therapeutic value of sport and games, the role played by the authorities and British Imperialism.

Regarding the trying camp-life, they had to deal with hardships such as the lack of proper clothing, unbalanced and meagre diet, poor hygiene etc. These functional difficulties, together with boredom, lack of space, subjection to extreme cold and heat, and the conscientious objections of some inhabitants, were all hindering factors as far as participation in sports and games was concerned. Despite these trying circumstances, it seems that the children were quick to adapt to their new and strange surroundings. The main vehicle for this was play. In many cases the playmates of today became the casualties of tomorrow. Statistics show that 79% of the 27 927 white men, women and children who died in the camps, were under 16 years of age.

Besides providing education, the camp schools were also instrumental in fighting boredom. The British authorities used the camp school system to submit the Boer children to British influence. For example, English games and English songs were taught. It was this policy of Anglicisation that brought and established the British sporting culture among the Boer children.

The role of the British government and camp authorities was amongst the other factors that enhanced sport in the camps. At special celebrations, like the King’s birthday, Coronation Day, Christmas or New Year, the British government allocated funds to be spent on sports days etc. Not only did they provide money, but in many cases they also supplied sports equipment. It seems that sympathetic and dynamic superintendents were beneficial to sport in certain camps. They supported participation in physical activities and also provided the playing fields or courts and the equipment that went with these.

ERKENNING

Met erkenning aan prof. T. Park, dekaan van die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universteit Stellenbosch, vir fondse beskikbaar gestel om die navorsing te voltooi.

BRONNE

- ANON. (1996). *Black concentration camps during the Anglo-Boer War*. Bloemfontein: War Museum.
- ANON. (2002). Oorlogsbrand: Die offers van die heldhaftige kinders. *Die Huisgenoot, Byvoegsel vir die Jongspan*, 258: 98-101, 23 Mei.
- CAPE TIMES (1901). 18 November.
- Cd. 819 (1901). Great Britain. Parliament. *Reports, &c., on the working of the Refugee Camps in the Transvaal, Orange River Colony, Cape Colony, and Natal*. London: HMSO.
- Cd. 853 (1901). Great Britain. Parliament. *Further papers relating to the working of the Refugee Camps in the Transvaal, Orange River Colony, Cape Colony, and Natal (in continuation of [Cd.819] November, 1901)*. London: HMSO.
- Cd. 936 (1902). Great Britain. Parliament. *Further papers relating to the working of the Refugee Camps in South Africa*. London: HMSO.
- CLOETE, P.G. (2000). *The Anglo-Boer war: A chronology*. Pretoria: J.P. van der Walt.
- CUTHBERTSON, G.; GRUNDLINGH, A. & SUTTIE, M-L. (Eds.) (2002). *Writing a wider war. Rethinking gender, race, and identity in the South African War, 1899-1902*. Cape Town: David Philip.
- DIAMOND FIELDS ADVERTISER, THE (1902a). 1 August.
- DIAMOND FIELDS ADVERTISER, THE (1902b). 20 August.
- GENERAL VALERIANO WEYLER (2004a). Hyperlink
[<http://www.loc.gov/rr/hispanic/1898/weyler.html>]. 20 Mei 2004.
- GENERAL VALERIANO WEYLER (2004b). Reconcentration policy. Hyperlink
[<http://lcweb.loc.gov/rr/hispanic/1898/reconcentration.html>]. 20 Mei 2004.
- GRAPHIC, THE (1901). 16 March.
- HATTINGH, J.L. (1965). Die Irenekonsentrasiekamp. Ongepubliseerde MA-tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- HOBHOUSE, E. (1901). *To the committee of the South African Distress Fund. Report of a visit to the camps of women and children in the Cape and Orange River Colonies*. London: Friars Printing Association.
- HOBHOUSE, E. (1923). *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- KRUGELL, J.E. (1988). Die Pietersburgse konsentrasiekamp. Ongepubliseerde MA-tesis. Potchefstroom: PU vir CHO.
- MALAN, A. (1999). *Oorwinning sonder roem. 'n Fotoalbum van herinnerings aan die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Pretoria: J.P. van der Walt.
- MARAIS, P. (1999). *Die vrou in die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. Pretoria: J.P. van der Walt.

- MONGALO, B.E. (1996). The myth of the white man's war: An historical perspective on the concentration camps for blacks during the South African War of 1899 to 1902. Unpublished MA thesis. Potchefstroom: PU for CHE.
- NEL, S. (1987). *Manikiniki. Die ware verhaal van 'n seun, 1890-1903*. Bloemfontein: Pro Christo.
- OM (Oorlogsmuseum van die Boererepublieke), 3924/2. Oorlogsherinneringe van Alida Jacoba Susanna ("Kitty") Heyns (gebore Swart) van Winterstraat 23, Dan Pienaar, Bloemfontein.
- OM, 5413/1. Plakboek.
- POTCHEFSTROOM MUSEUM, 968.20482 A/Z. Die konsentrasiekampe. Pamflet.
- POTCHEFSTROOM MUSEUM, 968.20682 VRE. Die konsentrasiekamp van Vredeweg, 1900-1902.
- PRETORIUS, F. (Red.) (2001). *Verskroeiende aarde*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- RAAL, S. (1937). *Met die Boere in die veld*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- RAATH, A.W.G. & LOUW, R.M. (1991). *Die konsentrasiekamp-gedenkreeks, nr.2. Die konsentrasiekamp te Springfontein gedurende die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke.
- RAATH, A.W.G. & LOUW, R.M. (1992). *Die konsentrasiekamp-gedenkreeks, nr.3. Die konsentrasiekamp te Vredeweg gedurende die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke.
- RAATH, A.W.G. (1999). *The British concentration camps of the Anglo-Boer War 1899-1902: Reports on the camps*. Bloemfontein: War Museum.
- ROODT, J.J. (1990). Die Port Elizabeth konsentrasiekamp, 1899-1902. Ongepubliseerde MA-thesis. Port Elizabeth: Universiteit van Port Elizabeth.
- SYMINGTON, F.C. (1943). Die konsentrasiekampskole in die Transvaal en Oranje Vrystaat. Ongepubliseerde Magistertesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- SYMINGTON, F.C. (1944). Die konsentrasiekampskole in Transvaal en Oranje-Vrystaat. *Historiese Studies*, 5(1): 2-70.
- TAB (Transvaalse Argiefbewaarplek), A951. Herinneringe van kampinwoners.
- TAB, A2030/69. Herinneringe van kampinwoners.
- TAB, DBC/11. Burgher Camps Department. General report for May 1902.
- TAB, DBC/11. Burgher Camps Department. General report for July 1902.
- TAB, DBC/12. Burgher Camps Department. General report for March 1902.
- TAB, DBC/12. Burgher Camps Department. General report for April 1902.
- TAB, DBC/14. Burgher Camps Department. General report for November 1901.
- TAB, DBC/30. Burgher Camps Department. Camp equipment.
- THOMSON, S.J. (1904). *The Transvaal Burgher Camps South Africa*. London: Hugh Rees.
- VAB (Vrystaatse Argiefbewaarplek), A.445. C.S. Sanders-versameling. Kimberley Refugee Camp Sports, 24 & 25 June 1902.
- VAN DER MERWE, F.J.G. (1992). Sport en spel in die Boerekrygsgevangenekampe tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902. Ongepubliseerde SWO-Ad Hoc-projekverslag (15/1/3/3/01115). Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

- VAN DER MERWE, F.J.G. (1995/1). Sport en spel in die Boerekrygsgevangenekampe tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902. *Annale van die Universiteit van Stellenbosch 1995/1*. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- VAN RENSBURG, T. (1980). *Camp diary of Henrietta E.C. Armstrong. Experiences of a Boer nurse in the Irene concentration camp, 6 April – 11 October 1901*. Pretoria: Human Sciences Research Council.
- VAN SCHOOR, M.C.E. & COETZEE, C.G. (1982). *Kampkinders 1900-1902. 'n Gedenkboek*. Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke.
- VIS, W.R. (1902). *Tien maanden in een 'Vrouwenkamp'. Het leven en lijden van een Boerengezin in Transvaal tijdens den laatsten oorlog met Engeland*. Rotterdam: D.A. Daamen.
- VOLKSBLAD (1999). 20 Oktober.
- WESSELS, E. (2003). Persoonlike onderhoud, Bloemfontein, 25 Junie.
- WEST, W. (2003). Telefoniese onderhoud, 23 Oktober.
- WOHLBERG, A.U. (2000). The Merebank Concentration Camp in Durban, 1901-1902. Unpublished M.A.-thesis. Bloemfontein: University of the Orange Free State.
- ZIETSMAN, P. (2001). Die konsentrasiekampskole. In F. Pretorius (Red.). *Verskroeiende aarde* (86-109). Kaapstad: Human & Rousseau.